

**Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва
ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО УРЯДУ З МОВНОГО ПИТАННЯ
У ПОЛЬСЬКИХ ВИШАХ У ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті досліджено динаміку мовної політики російського уряду у вишах Королівства Польського на прикладах Інституту землеробського господарства у Маримонті (1816–1840 рр.), Інституту сільського господарства і лісівництва у Маримонті (1840–1861 рр.) та Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва (1869–1914 рр.).

Ключові слова: аграрна освіта, Інститут землеробства у Маримонті, Інститут сільського господарства та лісівництва у Маримонті, Ново-Олександрійський інститут сільського господарства і лісівництва, Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва.

The article examines the dynamics of the language policy of the Russian government in higher education institutions of the Kingdom of Poland by examples Institute of Agriculture in Marimont (1816–1840), Institute of Agriculture and Forestry in Marimont (1840–1861) and Novo-Oleksandriya Institute of Agriculture and Forestry (1869–1914).

Key words: agrarian education, Institute of Agriculture in Marimont, Institute of Agriculture and Forestry in Marimont, Novo-Oleksandriya Institute of Agriculture and Forestry, Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchayev.

В статті досліджено динаміку мовної політики російського уряду в вишах Королівства Польського на прикладах Інституту землеробського господарства у Маримонті (1816–1840 рр.), Інституту сільського господарства і лісівництва у Маримонті (1840–1861 рр.) та Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва (1869–1914 рр.).

Ключевые слова: аграрное образование, Институт земледелия в Маримонте, Институт сельского хозяйства и лесоводства в Маримонте, Ново-Олександрійский институт сельского хозяйства и лесоводства, Харьковский национальный аграрный университет имени В.В. Докучаева.

Серед провідних вишів України чільне місце належить Харківському національному аграрному університету імені В.В. Докучаєва (далі – ХНАУ). Навчальний заклад засновано 5 жовтня 1816 р. як Інститут землеробського господарства, практичної ветеринарії та школи рукоділля (синонімічна назва – Інститут землеробства) у Маримонті, неподалік від Варшави, за указом російського імператора Олександра І. ХНАУ є найстарішим в Україні та четвертим у Європі вищим сільськогосподарським навчальним закладом. Історія ХНАУ – це початок у становленні вищої аграрної освіти і науки сучасних України, Польщі та Росії.

Як прямий правонаступник Інституту землеробства в Маримонті, ХНАУ у своєму розвитку пройшов кілька етапів. Перший: 1816–1861 рр. – *маримонтський*, коли інститут знаходився в передмісті Варшави. У свою чергу, маримонтський етап поділяється на самостійні періоди: 1) 1816–1840 рр. – охоплює час існування навчального закладу як Інституту землеробського господарства в Маримонті; 2) 1840–1861 рр. – пов'язаний з історією Інституту сільського господарства та лісівництва в Маримонті, який створено шляхом об'єднання Інституту землеробства з іншим вищим навчальним закладом – Лісівничою школою у

Варшаві (синонімічні назви – училище, інститут), заснованої за указом Олександра I 17 жовтня 1816 р.

Другий етап: 1862–1914 рр. – *ново-олександрійський*, коли інститут був розташований за 150 км на південь від Варшави в містечку Пулави (у 1842–1918 рр. – посад Нова Олександрія) Люблінської губернії. У 1862–1869 рр. навчальний заклад був відомий як Політехнічний і землеробсько-лісний інститут у Ново-Олександрії; упродовж 1869–1914 рр. функціонував як Ново-Олександрійський інститут сільського господарства і лісівництва.

5 серпня 1914 р. інститут, який на початку Першої світової війни опинився в зоні воєнних дій у Польщі, було евакуйовано до Харкова, що започаткувало третій – *харківський* – етап історії навчального закладу. Постанова Раднаркому УСРР від 26 березня 1921 р. постійним місцезнаходженням інституту затвердила м. Харків і визначила нову назву вишу – Харківський інститут сільського господарства і лісівництва (далі – ХСПІ).

Завдання дослідження: 1) вивчення динаміки мовної політики російського уряду у вишах Королівства Польського на прикладах Інституту землеробського господарства в Маримонті (1816–1840 рр.), Інституту сільського господарства і лісівництва в Маримонті (1840–1861 рр.) та Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва (1869–1914 рр.); 2) виправлення хибних уявлень щодо початку мовної освіти у ХНАУ.

Питання щодо мовної освіти у ХНАУ дискусійне. Традиційно запровадження іноземних мов у виші відносили до другої половини XIX ст. і характеризували як несистемне викладання деяких мов окремими педагогами. Відомо, що кандидат лісівництва К.С. Євтушенко 1886 р. проводив заняття з німецької мови; завідувач дослідної ферми І.А. Міллер 1895 р. – з німецької та французької мов [4, с. 310]. У 1944 р. у ХСПІ засновано кафедру іноземних та російської мов. Від 1980 р. кафедра іноземних мов почала функціонувати самостійно. Того ж року, з огляду на необхідність підготовки фахівців-аграріїв для зарубіжних країн, створено кафедру російської мови, яку 1992 р. відповідно до надання українській мові статусу державної було реорганізовано в кафедру української та російської мов [4, с. 314]. Сучасну кафедру мовних дисциплін ХНАУ створено 1 липня 2016 р. на базі кафедри української та російської мов і кафедри іноземних мов [5].

Цікаву інформацію з питання викладання мов у виші у XIX – на поч. XX ст. представлено в роботі О.В. Тихоненко «Викладання мов у нашому виші (1818–1916 рр.)» [10, с. 167]. За результатами вивчення «Списка персоналу Ново-Олександрійського інститута сільського господарства і лесоводства за 1816–1916 гг.» – унікального документа, який зберігається в секторі рідкісних і цінних видань Фундаментальної бібліотеки ХНАУ, автором уперше за довгі часи оприлюднено прізвища викладачів, які забезпечували в цей період підготовку з німецької, російської, французької мов.

На наш погляд, цей «Список ...» складено під час підготовки науково-педагогічного колективу Ново-Олександрійського інституту в Харкові до святкування 100-річчя від заснування навчального закладу. На жаль, через війну урочистості не відбулися. Водночас зауважимо, що в роботі О.В. Тихоненко не проаналізовано ті політичні обставини, які впливали на трансформацію політики російського уряду з мовної освіти в польських вишах у XIX ст. Частково це

завдання вирішено автором цієї статті в роботі «Початок мовної освіти у ХНАУ імені В.В. Докучаєва» [3, с.11–13].

Вивчення польського періоду історії ХНАУ дозволяє стверджувати, що мовна підготовка студентів здійснювалась у виші від самого початку його заснування. Джерельною базою дослідження послуговували документальні матеріали за 1816–1919 рр., які перебували на постійному зберіганні в архіві тодішнього ХСПІ до 1970 р., коли їх було передано до Державного архіву Харківської області (далі – ДАХО; Фонд 669, Маримонтський землеробський інститут Міністерства народної освіти, м. Маримонт). Статутні документи, які зберігаються в ДАХО, надають можливість об'єктивного дослідження історії мовної освіти в польських вишах.

Створені 1816 р. з ініціативи польської громадськості Інститут землеробства в Маримонті та Лісівнича школа у Варшаві були покликані задовольнити тогочасні потреби Польщі в підготовці кваліфікованих аграріїв і лісівників. Становлення цих закладів відбувалося в умовах існування Королівства Польського як автономного державного утвору в складі Російської імперії, відповідно до підписаної Олександром I у 1815 р. Конституційної Хартії Королівства. Навчальні заклади формувалися під впливом традицій європейської освіти в кордонах етнічної Польщі, відповідно до закономірностей становлення і розвитку вищої аграрної освіти Європи початку XIX ст.

Першою установою, яка почала реально працювати, була Лісівнича школа. Її урочисте відкриття відбулося 26 березня 1818 р. у Варшавському Королівському університеті, де вона й функціонувала в перший рік своєї діяльності до 31 липня 1818 р. Статут Лісівничої школи затверджено 20 січня 1818 р. на засіданні Адміністративної Ради (виконавчий орган Королівства Польського – О.Г.) у Варшаві. Третій розділ цього документа «Предмети, що викладаються, і теоретичні курси» передбачав вивчення польського правопису і німецької мови [13, арк. 2 зв.]. У перший рік роботи Лісівничого училища професором М. Матушевським прочитано 43 лекції з німецької мови [9, арк. 1]. Другий рік навчання тривав з 17 вересня 1818 р. по 3 серпня 1819 р. Упродовж цього часу професором М. Матушевським викладено 77 лекцій з німецької мови [9, арк. 1 зв.]. У наступні роки вивчення німецької мови тривало [9, арк. 3 зв., 4 зв., 5 зв.].

Важливим джерелом для вивчення питання щодо викладання мов у Інституті землеробства в Маримонті є «Статут внутрішньої організації школи при Агрономічному інституті», затверджений 12 вересня 1820 р. Згідно з цим документом підготовка агрономічних кадрів здійснювалась відповідно до тих обов'язків, що їх мали виконувати вихованці інституту після завершення навчання. У першому класі готували старост, десятників, старших батраків [14, арк. 1]; у другому – писарів, підстарост, економів [14, арк. 2]; у третьому – майбутніх керівників великих маєтків: землевласників, орендарів, головних економів [14, арк. 3]. Вивчення польського правопису було передбачено для учнів першого класу впродовж усього року навчання [14, арк. 5], і польська мова залишалася домінуючою. Однак у документі зауважено: «Усі науки по можливості викладатимуться національною мовою, однак, з огляду на те, що найкращі твори з сільського господарства написано німецькою мовою, в третьому класі, відтак, що учням це буде по силах, науки можуть викладатися німецькою мовою» (Гл. III «Учні», п. 11) [14, арк. 8 зв.].

Домінування польської мови було цілком природним явищем для польського закладу. Але навчальної та наукової літератури польською мовою бракувало. Німецька мова на той час була мовою передових аграрних технологій та прогресивного науково знання. Не випадково перший директор Інституту в Маримонті професор Є.-Б. Флят здійснив дворічне закордонне науково-агрономічне відрядження, вивчаючи досвід функціонування перших європейських аграрних вишів. Він відвідав ферму Меглін неподалік Бранденбурга, яка належала агроному А.-Д. Теєру (з 1806 р. перший у Європі інститут сільського господарства, який з 1819 р. називатиметься «Королівська Пруська Академія сільського господарства») [11], та сільськогосподарську школу Ф.-Е. Феленберга в містечку Гофвіль, неподалік Берна (Швейцарія) [8, с. 501-502]. Перший директор Лісівничої школи у Варшаві Л.-А. Платер у 1802–1804 рр. вивчав досвід лісовпорядкування в Німеччині та Франції.

Під час антиросійського повстання 1830–1831 рр. Інститут землеробства в Маримонті та Лісівниче училище у Варшаві опинилися в центрі революційних подій. У листопаді 1830 р. зруйновано приміщення Маримонтського інституту. Значно скоротилася чисельність учнів «обох інститутів» [6, арк. 4 зв.]. У 1832 р. уряд призупинив їхнє фінансування.

Після придушення повстання починається повільна русифікація аграрної освіти в Польщі. Уперше російську мову, поряд з німецькою, запроваджено до навчальних програм за «Статутом Інституту сільського господарства у Маримонті» від 13 жовтня 1835 р. (§ 16 «Допоміжні науки») [12, арк. 4 зв.]. Подібне положення зафіксовано також у «Програмі викладання курсу наук у Маримонтському землеробському інституті у другий період (1836–1840 рр.)» [14, арк. 1 зв.]. Після об'єднання Інституту в Маримонті з Лісівничою школою у Варшаві русифікація тривала. Відповідно до «Положення про інститут сільського господарства і лісівництва у Маримонті» від 31 серпня 1840 р., яке власноруч затвердив російський імператор Микола I, серед наук, що викладалися в інституті, передбачено було вивчення російської і німецької мов (глава III, стаття 28) [7, арк. 5].

У Музеї історії ХНАУ зберігаються два унікальні документи – Свідоцтва про закінчення Інституту від 1839 та 1857 рр. Перший документ складено винятково польською мовою, другий – російсько-польською мовою з переважанням російської. Посилення русифікації було передбачено новим Статутом інституту, затвердженим 29 грудня 1857 р. і покликаним посилити поліцейський контроль над студентством. Але це не допомогло викоренити їхнє вільнодумство. Тому за спеціальним урядовим розпорядженням інститут було переведено до Ново-Олександрії, де з 1862 р. почав працювати Політехнічний і землеробсько-лісний інститут.

Згідно з новим Статутом, затвердженим 20 травня 1862 р., Політехнічний і землеробсько-лісний інститут у Ново-Олександрії засновано шляхом об'єднання Маримонтського інституту сільського господарства і лісівництва і Варшавської реальної гімназії. Після переїзду до Ново-Олександрії інститут працював лише півроку. Січневе повстання 1863 р. та участь студентів і викладачів у національному русі спричинили закриття навчального закладу. Протягом 1863–1869 рр. інститут працював як науково-дослідний центр [1].

Остаточна русифікація навчального закладу в Ново-Олександрії відбудеться за Статутом від 8 червня 1869 р. Новий Статут чітко визначив умови поновлення діяльності вишу. Навчальний заклад отримав назву Ново-Олександрійського

інституту сільського господарства і лісівництва. Російська мова стала офіційною в інституті та обов'язковою для всіх студентів і викладачів. Як вважають польські дослідники, реорганізація Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва за Статутом 1869 р. своїм остаточним результатом мала ліквідацію російським урядом польської вищої освіти взагалі [2, р. 25, 37]. Значно зменшилася кількість етнічних поляків серед студентів – до 8%-10 % від студентського загалу у 1886–1891 рр. Відбулося скорочення поляків й серед викладацького складу. Якщо 1870 р. в інституті загальна кількість поляків-викладачів становила 88,2 %, то 1895 р. поляків серед викладачів було 11,7 % [5, с. 73]. Така політика спричинила неприйняття патріотичною польською спільнотою та польськими землевласниками аграрного закладу в Ново-Олександрії аж до висунення ними ідеї про повне закриття інституту. Водночас реформований В.В. Докучаєвим у 1892–1895 рр. у академічний навчальний заклад на університетських засадах, Ново-Олександрійський інститут перетворився на визнану у світі школу російських ґрунтознавців, яка готували кадри передусім для південних губерній Росії. Підвищення вимог до фахової підготовки супроводжувалося новими стандартами мовної підготовки. Студенти вивчали німецьку, французьку й англійську мови. Викладання мов неодмінно забезпечували педагоги зі спеціальних дисциплін – ботаніки, лісівництва, загального землеробства тощо.

Отже, протягом ХІХ ст. мовна політика російського уряду у вишах Польщі визначалася задачами самодержавства щодо цієї національної окраїни Російської імперії. На першому етапі існування Інституту землеробського господарства в Маримонті та Лісівничої школи у Варшаві (1816–1830 рр.) викладання основних дисциплін здійснювалося польською мовою. Окремі курси читали німецькою мовою, яка на той час була мовою прогресивного наукового знання. Розгортання польського національно-визвольного руху, участь студентів і викладачів у антиросійських повстаннях внесли докорінні зміни в мовну практику польських навчальних закладів. Після придушення польського повстання 1830–1832 рр. починається повільна русифікація, яку остаточно було завершено 1869 р. відповідно до положень нового Статуту. Тотальна русифікація навчального закладу спричинила радикальне зменшення осіб польського походження серед студентів і викладачів. Польські дослідники вважають, що січневе антиросійське повстання 1863 р. та реорганізація Ново-Олександрійського інституту за Статутом 1869 р. своїм результатом мали ліквідацію польської освіти взагалі. Польську вищу аграрну освіту буде відновлено 1918 р., коли після відродження державної незалежності Польщі в польській столиці було відкрито Головну школу сільського господарства у Варшаві (*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie*). Роком раніше в Ново-Олександрії (у 1918 р. Ново-Олександрія дістала старе найменування – Пулави) на основі тих підрозділів інституту, що там залишилися, з дозволу австрійської окупаційної влади в історичному палаці князів Чарторийських було створено сільськогосподарський науково-дослідний інститут. У результаті численних реорганізацій на сьогодні цей інститут перетворено на Національний науково-дослідний інститут рослинництва і ґрунтознавства в Пулавах (*Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa Państwowy Instytut Badawczy*).

Актуальними для сучасного українознавства напрямами подальшої розробки проблеми є дослідження історії ХНАУ на різних етапах його розвитку. Поглибленого вивчення потребують питання щодо еволюції поглядів науковців на

стандарти вищої аграрної освіти упродовж понад 200-річної історії вишу. Історія одного з найперших у Європі аграрних ВНЗ уможливило розвиток спільних студій українських і польських науковців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Historia Ośrodka Nauk Rolniczych w Puławach [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://historiaiung.pulawy.pl/1862-1917.php>
2. Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – Pastwowy Instytut Badawczy [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
3. Pamiętnik Puławski. Puławy. 1862–1962. Zeszyt jubileuszowy / Instytut Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa. – Warszawa Państw. Wydaw. Rolnicze i Lesne, 1965. – 451 s., il.
4. Голікова О. М. Початок мовної освіти у ХНАУ імені В. В. Докучаєва / О. М. Голікова // Матеріали Всеукр. наук.-прак. конф. «Актуальні проблеми сучасної філології та методики викладання мов у вишах (6 квітня 2018 р.) / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Харків: ХНАУ, 2018. – С. 11–13.
5. Голікова О. М. Історія Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва / О. М. Голікова, А. І. Кравцов, Р. І. Киричок [та ін.] / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. – Харків, 2011. – 544 с.
6. Кафедра мовних дисциплін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.knau.kharkov.ua/kaflingvo.html>
7. Материалы о присоединении к институту Варшавского лесного училища: указ, письма, докладные (9 октября 1838 г. – 14 марта 1840 г.) // ДАХО. – Ф. 669. – Оп. 3. – Од. зб. 20. – Арк. 1–9.
8. Положение об институте сельского хозяйства и лесоводства, утвержденное 31 августа 1840 г. // ДАХО. – Оп. 3. – Од. зб. 21. – Арк. 1–13.
9. Российская педагогическая энциклопедия: В 2 тт. / Гл. ред. В.В. Давыдов. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1993–1999. – Т. 2 (М-Я). – 1999. – 672 с.
10. Сведения об учебной работе Варшавского Лесного училища (1818–1823 гг.) // ДАХО. – Оп. 3. – Од. зб. 10. – Арк. 1–8.
11. Тихоненко О. В. Викладання мов у нашому виші (1818–1916 рр.) / О. В. Тихоненко // Матеріали підсумкової наук. конф. проф. -викл. складу, аспірантів і здобувачів, 23-24 березня 2016 р. / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. – Харків : ХНАУ, 2016. – Ч. II. – С.167-168.
12. Тэер, Альбрехт-Даниель [Електронний ресурс] // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 тт. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907. – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Тэер,_Альбрехт_Даниель
13. Устав (Положение) института, утвержденный 1(13) октября 1835 г. // ДАХО. – Оп. 3. – Од. зб. 16. – Арк. 1–13.
14. Устав Варшавского Лесного училища, утвержденный 20 января 1818 г. // ДАХО. – Ф. 669 (Маримонтский земледельческий институт Министерства народного просвещения, г. Маримонт). – Оп. 3. – Од. зб. 2. – Арк. 1–5.
15. Устав института и сельскохозяйственной школы при институте, утвержденный 12 сентября 1820 г. // ДАХО. – Ф. 669. – Оп. 3. – Од. зб. 7. – Арк. 1–27.
16. Учебные программы института на 1836–1840 годы // ДАХО. – Ф. 669. – Оп. 3. – Од. зб. 17. – Арк. 1–2

УДК 373.31-811.111

Голуб Н. М., Перлова В. В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
ЕТИЧНІ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПИТАННЯ
ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ
ЗІ СТІЙКИМИ ТРУДНОЩАМИ В НАВЧАННІ РІДНОЇ ТА ІНОЗЕМНОЇ
МОВ

У статті розглянуто категорії дітей, які потребують особливої уваги вчителя. Діти з відхиленнями у стані здоров'я, й особливо з розладами нервово-